
К.Ю. Райда,
доктор філософських наук,
провідний науковий співробітник
Інституту філософії імені Г.С. Сковороди НАН України

ЕКЗИСТЕНЦІАЛЬНО-АНТРОПОЛОГІЧНІ ПЕРЕДУМОВИ ТРАНСФОРМАЦІЙ СВІТОГЛЯДНО-ЦІННІСНИХ ОРІЄНТАЦІЙ ІНДИВІДА В КОМП'ЮТЕРНО-ІНФОРМАЦІЙНОМУ ПРОСТОРІ

У попередніх статтях “Мультиверсуму” [1] ми розглянули ідеї сучасних західних дослідників, які стосувалися концептуальної презентації процесів виникнення і формування інформаційного суспільства. Зрештою, ми зафіксували, що притаманні останньому *економічні* (реструктуризація економічних ресурсів, перехід до інформаційного типу економіки), *політичні* (трансформація природи влади, що розпочалася від “влади капіталізму” і була спрямована на оволодіння інформаційними кодами) та *соціальні* (заміна традиційної соціальної взаємодії мережевими формами взаємозв'язку, створення репрезентативних образів соціальних структур) зміни воістину перетворили інформацію на феномен надзвичайно важливий, феномен, значною мірою персоніфікований та інтерактивний. Безперечно, в цих умовах постає завдання дослідити існування людини у новому інформатизованому соціумі, проаналізувати зміни її світоглядних і ціннісних орієнтацій. Адже трансформація останніх – це ще й процеси самовизначення, пошуків людською істотою власної ідентичності, і, нарешті, формування у новому комп'ютерно-інформаційному просторі соціально активного суб'єкта.

Якщо говорити хоча б про Інтернет-мережу, то маємо визнати, що вона є не лише засобом інформаційно-комунікативним, а й специфічним, унікальним середовищем з активно розвиваючим агентом соціалізації, агентом, який формує особливу комунікативну субкультуру. Інтернет-мережа – це і засіб формування масової свідомості та світорозуміння, світоорієнтації та віртуальної комунікації. І, мабуть, поняття комунікації відіграє тут чи не вирішальну роль. Адже суб'єктивність, що перетворює людську плоть на натхненну духом особистість, як це справедливо відзначає Ю.Габермас, створюється лише завдяки інтерсуб'єктивним відносинам людської істоти з іншою людською істотою. Індивідуальне Я, як стверджує цей відомий німецький філософ у своїй праці “Майбутнє людської природи”, виникає виключно на соціальному шляху вияву внутрішнього змісту особистості назовні, і може стабілізуватися тільки в мережі стабільно діючих відносин взаємного визнання з іншими людьми. “Так, у біологічному сенсі людина народжується “недоствореною” і протягом власного життя лишається залежною від допомоги, уваги і визнання з боку свого соціального оточення, недостатність визначеної ланками ДНК індивідуалізації стає помітною саме в той момент, коли у нього вміщується процес суспільної індивідуалізації. Життєво-історична індивідуалізація завершується соціалізацією. Те, що завдяки народженню перетворює організм людини на особистість,.. є суспільно індивідуалізуючий акт прийняття новонародженого до публічного інтеракційного взаємозв'язку інтерсуб'єктивно поділеного життєвого світу” [2, 46].

Звідси виникає питання про характер комунікації у так званій віртуальній реальності, її якісні зміни, під час яких сучасний індивід, відповідно до визнання багатьох сучасних дослідників, дістає можливість не лише створювати і відкривати нові аспекти власного іміджу у процесах своєї мережевої персоналізації, а й

створювати інші постави власного “Я”, використовуючи нові форми самоідентифікації. Саме аналіз специфіки “віртуальної реальності” і “віртуальної комунікації”, їхній вплив на соціальну поведінку особи та її самосвідомість з огляду на зміни світоглядних та ціннісних орієнтацій і становить значний інтерес для дослідників. Власне тут і починає виявлятися екзистенціальна сутність змін людського “Я”, сутність, яка у дослідженні економічних, політичних та інших аспектів значною мірою лишається прихованою.

Сам процес становлення, або ж перехід від так званого індустріального до інформаційного суспільства на сьогодні може частини виглядати для індивіда у площині певної розірваності двох світів: буття реального, соціально-традиційного, та “буття інформаційного”, буття у світі комп'ютерно-інформаційного простору або ж віртуальної реальності. Остання у певних випадках може виглядати і як розмивання меж повсякденного, а отже, суб'єктивно-вірогідного існування людської істоти, а будь-який акт її самоздійснення в уяві може перетворитися й на факт віртуальної реальності.*

Звідси випливає кілька проблем. По-перше, проблема методології дослідження процесів “розходження” різних “світів”, різних реальностей як феномену об'єктивного характеру (і тут, на нашу думку, плідною в дослідженні може бути навіть методологія аналізу реальності через “обернені форми” [4]). По-друге, проблема дослідження трансформацій психоемоційного комплексу індивіда, або ж його “екзистенціальності”.

Щодо другого аспекту цікавим є те, що історія розвитку людства містить у собі вже давно відомі приклади подібних змін, так само, як і приклади їх дослідження і висвітлення (з огляду на це згадаймо хоча б середньовічний підхід до інтерпретації взаємодії та взаємозалежності різних реальностей – реальностей різних онтологічних рівнів буття – “лествицю сходження” Ісаака Сірина, де визначальним вважався не абсолютний статус відповідної реальності, а, насамперед, здатність людської істоти “розкрити в собі” або ж “увійти в”, “породити в собі” іншу, вищу реальність, реальність наступного рівня, але реальність “енергетично” залежну і пов'язану зі своєю “первинною матрицею”, своїм первинним рівнем).

Втім, як відзначають сучасні дослідники, перший, соціально-традиційний світ є щодо сучасного індивіда жорстко структурованим і об'єктивізованим. Він існує для нього в якості усталеної системи чітко визначених передумов: віку, статі, національності, професійної належності, соціального статусу тощо. Натомість інший, інформаційний частини видається принципово необмеженим багатьма соціальними нормами. Подолання цієї розірваності є можливим і через перенесення до віртуального простору прийнятної у соціальному світі символіки, тобто через шлях реконструкції соціальної ідентичності у віртуальній реальності; і через нове осмислення ціннісних орієнтирів своєї діяльності (присутності) у віртуальній реальності, тобто через формування себе у цій реальності як активного суб'єкта або новостворення у ній своєї персональної ідентичності. Як стверджував Е.Тофлер, “революція технічної комунікації надає можливість кожному з нас скласти більш виразне уявлення про себе. Вона диференціює нас далі. Вона прискорює сам процес, яким ми приміряємо наші образи до самих себе, і, фактично, прискорює наш рух крізь послідовність цих образів. Вона робить можливим для нас просування наших образів електронно у світ. І ніхто не спроможний достеменно передбачити, як це вплине на наші особистості” [5, 345].

Реальним фактом у сучасному світі починає ставати і те, що внаслідок анонімності та відсутності невербальних засобів спілкування у віртуальній реальності на процеси самоідентифікації особи починають втрачати свій вплив соціальні заборони і певні норми; самоідентифікація набуває й якісно нової форми внаслідок відсутності соціального контексту взаємодії. Звідси виникає можливість

розпруження у спілкуванні, збільшується відчуття безпеки, з'являється реальна можливість експериментувати з власною ідентичністю (наприклад, змінити, або “приховати” власну стать або вік), з'являється можливість максимального самовираження аж до невпізнанності самотрансформації (до речі, згідно з результатами соціологічних досліджень, саме цей аспект є найпоширенішою мотивацією збільшення “діяльності” сучасного індивіда у віртуальній комунікації).

Звичайним починає ставати і те, що у сучасному світі кожна людська істота має власний досвід віртуалізації, починаючи від дитячих забавок у казкові перетворення і аж до катарсису у переживаннях з приводу сприйняття різних витворів мистецтва, релігійної віри тощо. Цей досвід безпосередньо залучається до структури її самосвідомості і самоуявлення. Ті “Я-концепції”, які виникають при цьому у самоуявленні як самопроекції на певні події суб'єктивного життєвого шляху і забезпечують пов'язаність і безперервність (тривалість) самосвідомості, цілісність “Я”, тобто персональну ідентичність людської істоти. Проте пізнавальна, ігрова і комунікативна діяльність синхронної та асинхронної комунікації створюють доволі складну “топографію” віртуальної реальності і, відповідно, нові умови функціонування та перетворень внутрішнього єства людської істоти. Телеприсутність, “досвід потоку”, “актуалізація досвіду потоку”, які супроводжуються втратою відчуття реального часу і спричиняють виникнення ефекту цілковитого злиття індивіда з об'єктом, сьогодні перетворюються на головні категорії психологічних і феноменологічних досліджень Інтернет-комунікацій, що відбуваються у віртуальній реальності і вміщують у себе аналіз трансформації його ціннісних та світоглядних орієнтацій.

Проте існує й інша проблема – проблема певних змін у самих антропологічних підвалинах існування сучасного індивіда, які спричиняються впливом нестримного розвитку інформаційно-комп'ютерних технологій. Так, Маршалл Мак-Л'юен у цьому зв'язку пише про якісні зміни людської природи, застосовуючи до неї термін “першобуттєвість”. Російський дослідник В.Я. Чеснов, відзначаючи, що ми увійшли до доби інтенсивної візуальної комунікації, відзначає, що ставкою тут стає, передусім, наше тілесне існування, особливості наших перцепцій (насамперед, зорових). А коріння цих змін він пов'язує з вітально-особистісним простором [6, 168]. І має певні підстави. Насамперед, з огляду на взаємозв'язок між вітально-особистісним простором і культурогенезом.

Вітально-особистісний простір, як це, наприклад, стверджував у своїй праці “Філософія та особистість” М.К. Мамардашвілі, є породженням буттєво-особистісного експерименту, внаслідок якого і формується певна особистість; водночас, виникає специфічний вірець просторової картини світу, за допомогою якої, і в якій така “особистість була б здатна усвідомлено існувати, орієнтуватися, розуміти та відтворювати себе в якості власне особистості” [7, 17].

Процес культурогенезу пов'язаний із феноменом вітально-особистісного простору, якщо мати на увазі, що культура – це також експеримент поколінь і “винайдена форма життя”. А просторова модель світу безпосередньо пов'язана з візуальним мисленням, яке, на відміну від мислення логічного, організовано не розподільчо-топічно, а за законами причинно-наслідкових відносин, як це стверджує В.Я. Чеснов.

Візуальність, своєю чергою, – це здатність віртуального мислення з його просторовим іконізмом породжувати і структурувати світ як певну вітальну цілісність, де існування окремого індивіда є часткою колективного універсуму. Візуальність знаходиться в основі просторових моделей, що організують реальність і знання про неї. Вона неначе розбудовує для нас розподільчо-топічну реальність. Це і є просторове мислення, або сприйняття світу, в якому знімається проблема часу. А у розбудові розподільчо-топічної реальності візуальне сприйняття і індивідуально

(оскільки воно є невідокремлюваним від конкретної людської істоти), і всезагально (внаслідок своєї суспільної значущості) виступає тією афективною рамкою, яка структурує людську поведінку та пізнання.**

Якщо ж зважимо на глибинний зв'язок між розвитком комп'ютерно-інформаційних технологій, можливими змінами самих підвалин антропологічної структури особистості, її візуально-особистісного простору, передрозуміння й усвідомлення реальності, то ми повинні передбачати і можливість інших суттєвих змін у людському існуванні. І дійсність підтверджує цю гіпотезу. Сучасні дослідники, з одного боку, стверджують можливість скорочення тягlosti часових проміжків, в яких ми можемо розраховувати на відповідну стабільність наших життєвих відносин, а з іншого – фіксують феномен виникнення певної “ілюзії безсмертя”, яка підвищує семіотичну значущість вітально-особистісного простору. У новітній моделі її розвитку починає з'являтися феномен зростання диференційованості життєвого простору разом із збільшенням часової перспективи. В аудіовізуальній сучасності людське “Я” неначе постійно “розширюється”, виникає певна автономія індивіда від соціокультурного ландшафту і збільшується тенденція до можливості “кочування світом”***

Сучасна людина, що користується новими інформаційними технологіями, зазвичай частіше береться до відстоювання своєї свободи і дедалі більше застосовує “діаспорально-кочову” форму реалізації власної особистості. У цій формі і відбувається “розширення” звичайного середовища до всесвітніх масштабів, і починає домінувати нове стильове відношення до соціально-культурного ландшафту, тобто відбуваються зміни у ціннісно-світоглядних орієнтаціях індивіда, його світосприйнятті та світорозумінні.

Таким чином, можемо ствердити принаймні кілька першоступеневих тез: по-перше, те, що потенційна множинність віртуальної ідентичності особи почала бути принадною не лише через значно слабшу об'єктивно соціальну фіксованість самоуявлень, які домінують сьогодні в суспільстві, а й через значення нового соціонормативного канону індивіда, для якого здобування справжньої ідентичності є моментом відмови від старого, усталеного, на користь нового; по-друге, те, що Інтернет-комунікація є співзвучною новій культурній парадигмі постмодерну загалом і максимальній відкритості, “незавершеності” образу “Я”, виокремлення її потенційності як однієї з головних рис людського існування, а також спрямування на перегляд і переосмислення канонів традиційної культури; по-третє, те, що Інтернет-комунікація, незважаючи на те, що вона є, насамперед, середовищем інформаційним, у поставі віртуальної реальності вона є ще й полем самовираження та самоідентифікації особи; по-четверте, те, що процес формування особою нових світоглядно-ціннісних орієнтацій у віртуальному просторі є, водночас, екзистенціально-психологічною проблемою досягнення ідентичності через подолання множинності Я-концепцій (“Я” уявного і “Я” достеменного, співвіднесеності соціальної ролі індивіда та його самості, внутрішнього ества, відіграного Я-для-інших та переживаного Я-для-себе). Така множинність може бути представлена по-різному: і як структурна багатоманітність різних Я-складових; і як результат сенсоутворювального впливу Я-концепції на можливий спектр стратегій самопрезентації; і як провідна соціокультурна особливість ідентичності індивіда загалом.

З огляду на це, в сучасних дослідженнях віртуальної комунікації й здійснюється перенесення екзистенціально-психологічних проблем множинності “Я”-образів, активності особистості у формуванні “Я”-образа, смислоутворювальної ролі “Я”-концепції у виборі стратегій самопрезентації індивіда та зміни його ціннісно-світоглядних орієнтацій.

Отже, дослідження сучасного комп'ютерно-інформаційного світу потребує не лише соціально-економічних, політичних, соціологічних і культурологічних аспектів, а й дослідження змін екзистенціально-психологічного й екзистенціально-культурологічного характеру.

ЛІТЕРАТУРА ТА ПРИМІТКИ

* Проблема співвідношення звичайного соціального світу, реальності соціальної, та світу новоствореного, реальності віртуальної, є також серйозною філософською проблемою, адже Інтернет-культура зі своїм набором цінностей, стандартів, мови та символів є віртуальною лише щодо певного типу соціалізованості агента комунікації.

Проте існують й інші думки щодо цього. Так, Ж.Бодрійяр займає позицію, що стверджує самозамкнений характер віртуальної реальності, її гіперреальність і принципову несумісність з будь-якою іншою, зокрема з “первинною”, соціальною реальністю. Натомість інші дослідники вважають, що віртуальній реальності властиві: “породженність” (вторинність як феномену, який продукується відповідною “материнською реальністю”), “актуальність” (оскільки термін її існування залежить від існування породжуючого її феномену), “автономність” (оскільки віртуальна реальність “володіє” своїми власними часовими вимірами, простором і законами свого існування), “інтерактивність” (оскільки може взаємодіяти з усіма іншими реальностями) тощо [3, 157].

** Нам відомо, наприклад, як подеколи кожний індивід змушений у певних випадках “одягати на обличчя” кам’яну маску, аби “відрегулювати”, або захистити свій вітально-життєвий простір.

*** Так, за допомогою комп'ютерно-інтернетівської мережі будь-який пенсіонер у свої 90 років може у віртуальній реальності, створюючи своє нове “Я”, перетворитися на тінейджера, що пересувається з однієї країни до іншої, з цікавістю розглядає її багатоманітність, заводить безліч нових знайомств (звичайно, під прикриттям анонімності) і, при бажанні, створює віртуально існуючу нову поставу власної особистості.

1. Див.: Мультиверсум. Філософський альманах. Вип. 69, 70, 71. – К., 2008.
2. *Хабермас Ю.* Будущее человеческой природы. – М., 2002.
3. Див. докл.: *Мешков Ю.О.* Віртуальна реальність як сфера модернізації особистості // Людина в лабіринті перспектив. – К., 2004.
4. Див. напр.: *Ермоленко А.Н., Райда К.Ю.* Превращенные формы социальной рациональности. – К., 1987.
5. *Тоффлер Е.* Третья хвиля. – К., 2000.
6. *Чеснов В.Я.* Визуальный концепт человека // Образование и информатизационная культура. Социологические аспекты. Т. V. Вып. VII. – М., 2000.
7. *Мамардашвили М.К.* Философия личности // Человек. – 1994. – № 5.